

мирян / Архимандрит Ювеналий (Килин). – Москва: Изд. Сретенский монастырь, 2013. – 352 с.

20. Иеромонах Митрофан. Основы духовной жизни по славянскому «Добротолюбию» / Иеромонах Митрофан (Волкодав). – Москва: Издательство: Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2002. – 78 с.

21. Добротолюбие в русском переводе дополненное [Изданием Русского на Афоне Пантелеймонова Монастыря] – Москва: Типо-Литография И.Ефимова. Большая Якиманка, собственный дом, 1905. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/dobrl01/index.htm>.

22. За вид. Преподобный Петр Дамаскин. Творения / Преподобный Петр Дамаскин [Перевод иеромонаха Ювеналия Половцева]. – Киев, 1902. – 103 с. – Режим доступа: http://lib.eparhia-saratov.ru/books/15p/petr_dam/works/works.pdf.

23. Лосев А. Ф. Имя: Сочинения и переводы / А. Ф. Лосев. – СПб.: Издательство «Алетейя», 1997. – 464 с.

24. Відеоархів програми «Читаємо «Добротолюбіє». – Режим доступа: <http://tv-soyuz.ru/Chitaem-Dobrotolyubie>.

25. Книга правил святых апостолів, Вселенських і Помісних Соборів і святых Отців. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008. – 368 с.

26. Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. – Том 1. – Книга 1. – 512 с.

27. Василій Великий. Творіння / Святитель Василій Великий, архієпископ Кесарії Каппадокійської. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2010. – Том 1. – Книга 1. – 632 с.

28. Тут і всюди в тексті цитати наводяться за виданням Біблія: книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / пер. Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.

29. Николай Бердяев. Дух и реальность: основы богочеловеческой духовности / Н. А. Бердяев. – Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 2011. – 512 с.

30. Тирус Д. «Добротолюбія»: чи принесе духовну користь Церкві? // Д. Тирус. – Режим доступа: <http://dtyrus2011.blogspot.com/2013/03/blog-post.html>.

31. Иларион, митрополит. Православие / Митр. Иларион (Алфеев). [В 2-х томах] Издательство Сретенского монастыря, 2012. – 1864 с.

Archpriest Yevhen Zapletnyuk

«PHILOKALIA»: MEANING, GENESIS OF THE EDITION AND THE UKRAINIAN TRANSLATION BY PATRIARCH FILARET.

The article develops the story of print publication of the five-volume anthology of patristic literature titled «Philokalia». The author traces the path of this publication since its release in Greek to the first and most comprehensive translation into Ukrainian, completed by Patriarch Filaret of Kyiv and All Rus-Ukraine and printed in 2008–2009. The text displays historical and theological significance of the Ukrainian translation of one of the most famous collection of sermons by the Holy Fathers of the Eastern Church.

Key words: *Philokalia, Filokaliya, Makarios Notaras, St. Nikodemos the Hagiorite, Paisius Velichkovsky, Kyiv Patriarchate, printing, Ukrainian language, Jesus Prayer.*

Ярослав Черенюк (м. Луцьк)

МИТРОПОЛИТ СТЕФАН (ЯВОРСЬКИЙ) І ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА ПЕТРА I

У статті досліджується постать українця, митрополита Стефана (Яворського), місцеблюстителя патріаршого престолу РПЦ та церковна політика московського царя Петра I до створення ним Святейшого Синоду в 1721 р. Детально висвітлено діяльність митрополита Стефана проти втручання світської влади у церковні справи у період його місцеблюстительства 1700–1721 рр.

Ключові слова: *місцеблюститель, митрополит Стефан (Яворський), Петро I, Сенат, церковна реформа.*

Зі смертю патріарха Адріана 16 жовтня 1700 р. припинило своє існування патріарше управління РПЦ. У Московській державі патріарх обирався з волі царя, але такої волі від Петра I не надійшло.

Петро I був у цей час на шведській війні під Нарвою. Після повернення в Москву він 16 грудня 1700 р. видає наказ про призначення митрополита Рязанського і Муромського Стефана (Яворського) «екзархом, блюстителем і адміністратором патріаршого престолу» (ПСЗ-1. Т. IV, № 1818) [2, с. 87]. У цьому ж наказі містились і розпорядження про організацію вищого церковного управління. При цьому обмежувалися деякі привілеї

ієрархії у питаннях церковного суду. Власне кажучи, цим наказом і відкривається новий період відносин між Церквою і державою у Росії, який, зазвичай, називається «синодальним періодом», позаяк встановлення Духовної колегії було не початком, а завершенням заходів Петра у ставленні до Російської Церкви.

Призначений місцєблєстителем митрополит Стефан (Яворський) був для церковних кіл Москви людиною новою і чужою. Митрополит Стефан, у миру Семен Іванович Яворський, народився 1658 р. у містечку Явір (чи Яворів) у шляхетній сім'ї. Містечко з назвою Яворів є і в Галичині, і на Волині, однак біографи митрополита Стефана не змогли встановити, з яким із них пов'язане ім'я патріаршого місцєблєстителя. Хоча більшість дослідників вважають, що митрополит Стефан родом із Волині, звідки тільки і було можливим переселення родини Яворських на інший бік Дніпра. Батьки Стефана, разом з іншими православними українцями, переселилися на Лівобережжя, у село Красилівку, поблизу Ніжина, щоб уникнути переслідування з боку уніатів [13, с. 72.].

Приблизно у 1673 р. Стефан поступив у Києво-Могилянську колегію, де провчився до 1684 р. У Києві на нього звернув увагу його учитель, кафедральний проповідник ієромонах Варлаам (Ясинський), який став пізніше архімандритом Києво-Печерського монастиря (1684–1690 рр.), а потім – Київським митрополитом (1690–1707 рр.). Зважаючи на здібності свого вихованця, ієромонах Варлаам, незалежно від студентських лекцій, самостійно викладав йому поезію і риторику, читав і пояснював латинських авторів, щиро радіючи успіхам свого юного вихованця [17, с. 571].

Очевидно, що саме ієромонах Варлаам переконав Стефана не задовольнятися освітою, отриманою у Могилянській колегії, а відправитися для вдосконалення знань за кордон, в одну із єзуїтських колегій, які у ті часи були відомі прекрасною організацією викладання. У наступні роки С. Яворський вивчав філософію у Львові та Любліні, а потім богослів'я у Вільно й Познані. Щоб вступити на навчання в єзуїтське училище, С. Яворський, як і інші його сучасники, змушений був прийняти унію або католицтво і отримав при цьому ім'я Станіслав-Симеон [12, с. 63].

Повернувшись до Києва у 1689 р., зі званням учителя словесних наук і філософії та повного богослов'я, він прийняв православ'я. Молодий учений прекрасно володів латинською мовою, майстерно писав на латині вірші і на іспитах у Київській академії за свої вірші був увінчаний вінком поета. Деякий час він залишався у Києві світською особою, не наважуючись ще обрати для себе визначений життєвий шлях, звертав на себе загальний інтерес, писав похвальні вірші на честь гетьмана Івана Мазепи і заручився його прихильністю та заступництвом. Варлаам (Ясинський) продовжував бути для С. Яворського покровителем, турбувався про те, щоб його талант не був «закопаний в землю турбот житейських». І саме він переконав С. Яворського постригтися в Лаврі у ченці. Постриг звершив сам архімандрит Варлаам у 1689 р. Новий чернець Стефан залишився у Лаврі, співав і читав на кліросі під час богослужінь. Незабаром почав читати проповіді, спочатку в Лаврі, потім і в інших храмах. За відгуками сучасників, Стефан володів «дивовижним даром» – вимови слова і міг викликати у слухачів будь-який настрій [14, с. 21].

Через деякий час Варлаам (Ясинський), який був уже митрополитом Київським, призначив Стефана учителем в Академію, де він спочатку викладав риторику і красномовство, а потім, не пізніше 1691 р., став уже префектом і професором філософії і пізніше професором богослів'я. Стефан виховав у академії цілу плеяду вчителів, проповідників, адміністраторів. Будучи в Академії, Стефан продовжував виголошувати проповіді в храмах і написав багато похвальних слів відомим людям. З 1697 р. він поставлений ігуменом Київського Микола-Пустинського монастиря, виконуючи різні доручення митрополита [12, с. 65].

У 1700 р. митрополит Варлаам порушив перед патріархом Адріаном питання про створення в Київській митрополії Переяславської єпархії. Він представив і двох кандидатів на посвячення в єпископа цієї єпархії: другим – Києво-Михайлівського ігумена Захарію (Корниловича), а першим – ігумена Стефана (Яворського). Обидва на початку року прибули в Москву, були прийняті патріархом і отримали доручення зачекати.

Стефан не пробув у Москві і декількох тижнів, як завдяки несподіваній події на нього звернув увагу цар. Сталося так, що якраз у цей час помер один із найближчих

співробітників царя – боярин Шейн, і Петро I захотів, щоб виголошене надгробне слово. Йому рекомендували ігумена Стефана (Яворського) з митрополичого посольства. Сказане Стефаном надгробне слово, так само, як і сам оратор, настільки сподобалося Петрові, що вже через тиждень він звернувся до патріарха Адріана бажаючи, щоби ігумена Стефана поставили на яку-небудь з єпископських кафедр поблизу Москви [13, с. 74].

Слово киянина дуже відрізнялося від скупого красномовства москвичів, воно «виблискувало» риторикою, що було ознакою мудрості та ученості. Петру здавалося, що це і є людина, яку він зробить знаряддям своїх просвітительних реформ і протиставить невченим московським архієреям [8, с. 340].

Але Стефан (Яворський) не бажав бути єпископом у чужій для нього, українця, Московській державі. Цікава була історія з висвятою його на єпископа. Після того, як митрополит Рязанський Авраамій пішов на спокій, звільнилася Рязанська кафедра. Патріарх призначив до висвячення у Рязань ігумена Стефана, який став наполегливо просити звільнити його від висвячення або, у крайньому випадку, відкласти і відпустити його хоча б на деякий час у Київ. Але за наказом патріарха 15 березня 1700 р. йому об'явлено, щоб на ранок він готувався до наречення.

Зранку 16 березня 1700 р. архієреї зібралися в Хрестову патріаршу палату, але Стефан туди не з'являвся. Виявилось, що він поїхав у Донський монастир. Коли і туди прибули за ним посланці, він рішуче відмовився з'явитися. Посольство повернулося до нього для повторного заклику і теж не мало успіху. Між тим продовжувався благовіст до наречення вже близько двох годин, і відмова ігумена Стефана (Яворського) ледве не образила патріарха. Патріарх розпорядився не випускати його з Донського монастиря до царського наказу і про все написав Петру I. 2 квітня патріарху повідомили царський наказ, що ігумену Стефану (Яворському) неодмінно бути митрополитом Рязанським і Муромським. Уся ця справа закінчилась тим, що 7 квітня 1700 р. ігумен Стефан (Яворський) був висвячений на митрополита у Рязань [15, с. 267].

Стефан (Яворський) сам пояснив, чому він ухилився від посвячення на єпископську кафедру в Московській державі. Не бажаючи служити чужій Церкві, а маючи намір послужити рідній землі і народу, він написав 1 квітня 1700 р. лист боярину Олексію Головіну, гаряче просячи звільнити його із заточення і відпустити в Київ. До листа він додав невеликий трактат під назвою «Причини, ради яких ухилився я від посвячення» [12, с. 67].

Отже, з 1700 р. блискуча кар'єра молодого талановитого письменника і богослова, якою він завдячував як власним інтелектуальним та творчим здібностям, так і заступництву визначних осіб – митрополита Варлаама (Ясинського) та гетьмана І. Мазепи, набула нового характеру. Своє покликання митрополит Стефан (Яворський) бачив, у першу чергу, в служінні українському православ'ю. Українській державі та українському народу, в заняттях літературно-письменницькою, науково-богословською та викладацько-педагогічною діяльністю. Людина твердих переконань, але м'якого характеру, не зіпсована прагненням до влади та честолюбними амбіціями, він не шукав архієрейства і не прагнув посісти найвищі посади у церковній адміністрації Московської держави. Але вимушений переїзд в Росію та воля царя Петра I відкрили в життєдіяльності Стефана (Яворського) нову сторінку.

Треба відзначити, що посвята молодого талановитого українського богослова, якому тоді було лише 42 роки, викликала незадоволення і заздрість у церковних колах Московської держави. Традиційно в Росії на вихідців з України дивилися з підозрою, неодноразово звинувачували у «неправослав'ї». Подібні звинувачення стосувалися митрополита Петра (Могилы), його соратників та учнів упродовж усього XVII ст. Досить згадати низки постанов московських соборів, згідно з якими наголошувалося на необхідності «перехрещувати» усіх вихідців з «Південно-Західної Русі», заборонялося поширення та використання друкованих у Києві та Чернігові праць українських богословів тощо.

Швидко піднесення молодого українського архієрея, якого після смерті патріарха Адріана, цар Петро I призначив місцеблюстителем патріаршого престолу, викликало незадоволення у середовищі московських архієреїв. Правда, відкрито протидіяти волі енергійного та рішучого на розправу царя Петра ніхто не відважувався, але певні

розмови та безпідставні звинувачення таки час від часу дошкуляли вразливому митрополиту Стефану. Таке високе піднесення молодого архієрея можна пояснити тільки відсутністю відповідних освічених кандидатів на становище місцеблюстителя серед російських архієреїв [5, с. 111].

З XVIII ст. ієрархи-українці посідають на кафедрах Московської держави, які навчалися в Києво-Могилянській колегії і були набагато освіченіші за російське духовенство. Можна з впевненістю стверджувати, що саме завдяки діяльності митрополита Стефана (Яворського) на російських кафедрах опинилися такі визначні українські ієрархи, як святитель Димитрій (Туптало), митрополит Ростовський (1701 р.), святитель Філофей (Лещинський), митрополит Тобольський (1702 р.), святитель Іоан (Максимович), митрополит Тобольський (1711 р.), святитель Інокентій (Кунцевич), єпископ Іркутський (1721 р.).

Митрополит Стефан, хоча і займав високе ієрархічне положення в Російській Церкві, але тужив за рідною землею. Ростовському митрополиту Димитрію Ростовському, сердечному і можливо єдиному своєму товаришу, з яким він домовився, що, хто з них кого переживе, той того і поховає, митрополит Стефан писав у 1707 р. скаргу на «безчисленну суєтність», на «нестерпний тягар, який і розум засліпив, і здоров'я забрав, і душу пошкодив» [16, с. 545].

Відомий російський історик С. Соловйов писав, що митрополит Стефан «поривався із Москви в Малоросію», тому, що «йому було тяжко в Москві, як в чужій стороні, де за своїм скритим характером він не міг викликати до себе великого співчуття і де взагалі тоді не дуже прихильно дивились на малоросіян» [14, с. 28].

Митрополит Стефан спочатку ревно сприяв Петру I, схвалюючи його справи у своїх промовах, але потім став з ним розходитися. Виявилось, що, хоч він і був людиною по-європейськи освіченою, але освіта його була далеко не в дусі Петра. Державні поняття царя щодо Церкви та держави і його релігійні погляди, наприклад, на обрядовий бік віри, носили досить помітний протестантський відтінок, тоді як усі київські учені, до покоління яких належав митрополит Стефан, були палкими поборниками високого церковного авторитету, церковних передань і усього, що протестантство намагалось похитнути у вченні Церкви. Місцеблюститель, між іншим, спільно із російськими ієрархами вважав необхідним для управління Церквою патріаршество [7, с. 289].

Відносини царя і місцеблюстителя щороку погіршувалися. Митрополит Стефан вже не подавав Петру найменших надій на ревність до церковних реформ. Ще у 1703 р. цар Петро I у листах звертався до митрополита Стефана як до «в Бозі отцю владиці, владиці Стефану, преосвященнішому митрополиту Рязанському і Муромському» [1, стлб. I] «найпочеснійший отче» [1, стлб. III], а в 1714 р. у листі до місцеблюстителя Петро I звертається вже просто «преосвященнішому Стефану» [1, стлб. IV].

Повноваження митрополита Стефана (Яворського), як «екзарха, блюстителя і адміністратора патріаршого престолу» були менші за патріарші. Але навіть і тут він на кожному кроці і, з часом все більше, відчував втручання державної влади. У цьому випадку термін «екзарх» не був доречним. Екзарх означав «уповноважений» патріарха, свого чи стороннього. У цій ситуації не було патріарха, який би призначив митрополита Стефана своїм екзархом. Його призначив цар Петро I, і виходило, що свідчить, що влада втручалася у сферу внутрішніх ієрархічних взаємовідносин [8, с. 339].

Залежність місцеблюстителя від державної влади була особливо помітною після встановлення Сенату, як верховного керуючого органу, замість старої боярської думи. Наказ про Сенат від 2 березня 1711 р. дає уяву про ті значні повноваження, які надав йому Петро I: «Наказуємо всім, кому про це знати належить, як духовним, так і світським... що Ми, для постійних Наших у цих війнах відлучках, встановили Сенат, якому всякий і їх наказом нехай буде послушний так, як Нам Самому, під жорстоким покаранням або і смертю, дивлячись за провиною» [2, с. 589].

Саме неясність в указі, чому і яким чином духовенство зобов'язане підкорятися Сенату, дала останньому можливість втручатися у питання Церкви, які, на його думку, були у його компетентності. При уважному ознайомленні з фактами втручання Сенату в управління Церквою видно, як широко тлумачив він свої повноваження, не приймаючи до уваги указ від 16 грудня 1700 р., у якому визначено сферу, що підлягала особливому управлінню місцеблюстителя. Вирішення церковних питань залежало не тільки від указів

царя, що часто бувало і за патріархів, але ще від суто адміністративного органу. У період місцєблюститєльства Сенатом видано немало розпоряджень, які свідчать про зміни у становищі вищого церковного управління і про його залежність від нього. Характерно, що ці розпорядження стосувалися головним чином питань суто церковних, таких, як духовного «окормлення» віруючих [13, с. 75].

Таким чином, з того часу Сенат спільно із «освяченим собором» (зібранням архієреїв) бере участь у вирішенні церковних питань. У березні 1711 р., Сенат разом з «освяченим собором» прийняли деякі правила, які стосувалися Церкви, а саме: не посвячувати у диякони осіб, молодших 25 років, а у священники – молодших 30 років; не посвячувати надмір священнослужителів; ставлеників випробовувати, неграмотним відмовляти; якщо хто з архієреїв цьому указу противитиметься, буде заборонено служити [2, с. 668]. Сенат дозволяв будівництво храмів, розділяв святе миро, приймав участь в обранні кандидатів на архієрейські кафедри. Митрополит Стефан (Яворський) спільно з «освяченим собором», без згоди Сенату, не мав права посвячувати жодного архієрея. Сенат призначав настоятелів у монастирі. Так, у 1715 р. Сенат розпорядився про возведення деяких ченців в архімандрити в Олександро-Невському монастирі. Сенат заборонив в Україні друкувати книги духовного змісту [11, с. 4].

Щодо стосунків між Церквою і Сенатом характерний указ від 22 січня 1716 р., доведений до відома усіх архієреїв. Цим указом вони під присягою зобов'язувались: 1) відлучатися зі своїх єпархій лише в крайньому випадку; 2) лагідно поводитись з противниками Церкви; 3) не будувати храмів більш ніж необхідно; 4) призначати церковнослужителів тільки за необхідністю; 5) відвідувати єпархії не рідше одного разу в два-три роки і не втручатися у світські справи [2, с. 703]. Отже, вище церковне управління вимушене терпіти постійні втручання не тільки з боку царя, але і з боку світських державних установ. Втручання світських установ у справи Церкви зрештою стало звичним явищем.

Митрополит Стефан (Яворський) зовсім не приховував своїх поглядів на втручання світської влади у церковні справи. Навпаки, різкими викриваннями у проповідях, непрямими натяками у своїх творах він намагався показати і довести незаконність втручань світської влади. Він знаходив достатньо приводів виступати відкрито навіть і проти самого царя і виявити перед ним силу Церкви [9, с. 24].

У проповіді 13 листопада 1708 р. митрополит Стефан натякнув, що він не схвалював господарської діяльності Монастирського приказу і світського управління церковними володіннями. Із згадки про Валтасарів бенкет і царя, який пив із церковних посудів (посудин), можна було зрозуміти про натяк на «всешутейший собор» [13, с. 78].

Суспільна і приватна поведінка Петра, яка протирічила вкоріненим звичаям, «закон про фіскалів» викликали з боку місцєблюститєля відкритий осуд. Недотримання постів, розпущена мораль при дворі, об'явлення Катерини (жінки «темного» походження і до заміжжя з Петром не бездоганної поведінки) царівною – послужили для місцєблюститєля приводом до відкритого нападу в ім'я релігії [9, с. 24].

Своє різке осудження церковної політики царя митрополит Стефан висловив у знаменитій проповіді «Про дотримання заповідей Божих», промовленій ним у день святого Олексія, чоловіка Божого, 17 березня 1712 р. У ній митрополит Стефан критикував утворення інституту так званих «фіскалів», які були світськими контролерами у питаннях церковного суду. Це був перший акт серйозного і відкритого спротиву царю, звершений привселюдно, перед народом у храмі [14, с. 353].

У цій проповіді місцєблюститєль також критикував Петра за його ставлення до сина Олексія. Хоч ця проповідь була промовлена ще до відкритого розриву царевича з Петром, протиставлення батька синові були надто явні, а симпатії місцєблюститєля Стефана до Олексія і його критика на адресу Петра I надто очевидні. Саме з цієї причини митрополитові Стефану заборонено виступати з проповідями упродовж трьох років [13, с. 79].

Через п'ять днів після проповіді 21 березня 1712 року митрополит Стефан скерував Петрові I прохання про звільнення його з посади місцєблюститєля і відправлення на спокій у монастир, але Петро поспішив заспокоїти митрополита Стефана (Яворського) і прохання залишив без задоволення, доручивши йому і далі очолювати Російську Церкву [6, с. 70].

Митрополит Стефан у 1714 р., без формального дозволу петербурзької влади, скликав за давнім звичаєм для суду «освячений собор», на якому на новоявлених іконоборців і протестантів наклав анафему [13, с. 81]. Розгніваний за це Петро I наказав Сенату викликати місцеблюстителя у Петербург, де його принижували і вислали із судової палати. Митрополит Стефан з цього моменту «переключив» свою полемічну енергію на написання свого об'ємного твору «Камінь віри», у якому подарував Церкві полемічний апарат для спростування протестантизму. У своєму творі митрополит Стефан став противником і викривачем реформаторських прагнень царя. Проте, «Камінь віри» за життя митрополита Стефана (Яворського) і взагалі під час царювання Петра I не був надрукований [10, с. 34].

Особливо негативно вплинули на становище як митрополита Стефана, так і усієї ієрархії та духовенства дві політичні справи 1718 р. – справа царевича Олексія і його матері, колишньої царівни Євдокії Лопухіної.

До них були причетні декілька відомих осіб із духовенства. Спротив, який демонстрував Олексій щодо батька-царя, так само, як і його реформам, не міг залишитися непоміченим для оточуючих. І серед них було багато таких, хто тримався аналогічних з царевичем думок і розраховував на те, що зі вступом на престол Олексія, можна буде знову повернутися до старомосковських порядків. [13, с. 82]. Духівник царевича, протопоп Яків Ігнат'єв був лютим ворогом царя Петра I та його реформ і мав значний вплив на Олексія. Духівник царівни Євдокії Федір Пустинний, Ростовський митрополит Досифей (Глебов) і юродивий Михайло Босой говорили їй про близьку смерть Петра I та скорі повернення її на царство, стверджуючи свої запевнення різними пророцтвами і видіннями [7, с. 294].

Серед наближених царевича були й відомі архієреї – Крутицький митрополит Ігнатій (Смола) і Київський митрополит Іоасаф (Кроковський). Місцеблюститель патріаршого престолу не перебував у зв'язку з Олексієм, але якщо згадати проповідь митрополита Стефана 1712 р., то можливо зробити висновок про його ставлення до царевича. Так, сімейний розлад між батьком і сином став основою державно-політичного конфлікту. Пізніше, під час розслідування справи, у 1718 р. виявилось, що хоч у середовищі духовенства і не було жодних планів перевороту, все ж дух опозиції був у ньому міцний і широко розповсюджений. Після закінчення допитів і тортур Яків Ігнат'єв, Федір Пустинний і митрополит Досифей були страчені, митрополит Ігнатій (Смола) за віком був помилуваний і відправлений на спокій. Київського митрополита Іоасафа (Кроковського) від покарання врятувала смерть [8, с. 345].

До смерті був засуджений і царевич Олексій, але 27 червня 1718 р. від катувань він помер. Коли ж Сенат розпочав слідство, митрополит Стефан (Яворський) був викликаний у Петербург для участі в суді над царевичем. Петро I звертався до місцеблюстителя за роз'ясненням, чи має він право стратити свого сина. Митрополит Стефан висловився за помилування. Він також протестував проти страти митрополита Досифея. Але усі прохання місцеблюстителя не мали успіху, і він звершив похорон царевича 30 червня 1718 р. [13, с. 83].

Незабаром після закінчення справи царевича Олексія, Петро I вперше відкрито заявив про необхідність зміни структури церковного управління. Ідеї щодо його формування висловив митрополит Стефан (Яворський), коли він сповіщав царя про важливість питань, що надходять до нього з єпархій, які «овдовіли»: Київської, Новгородської, Тобольської, Смоленської і Коломенської [12, с. 89].

Даючи «височайшу» відповідь на детальні пункти місцеблюстителя, Петро I між іншим зауважував: «А для кращого надалі управління уявляється доречним бути духовній колегії, щоб зручніше такі великі справи виправляти було можливим» [3, с. 595]. У цій же відповіді був і повторний наказ, щоб місцеблюститель переїхав жити у Петербург, куди почергово будуть викликатися і єпархіальні архієреї для вирішення загальних церковних питань.

Варто зазначити, що ще у 1711 р., коли Петро I вдруге подорожував Європою, він познайомився з Лейбніцем, який радив йому ввести колегіальні установи [4, с. 199]. У проєкті про влаштування колегій, наданому Петру I Лейбніцем, згадується і Духовна колегія, призначена для управління церковними питаннями [14, с. 186]. Такі ідеї виникли у Петра і не без впливу архієпископа Феофана (Прокоповича), людини, яка все більше

подобалась Петрові і яка стала одним із основних учасників утворення нового вищого церковного управління – Святейшого Синоду в 1721 р.

Невдовзі після церковної реформи Петра I митрополит Стефан (Яворський) помер у листопаді 1722 р. в Москві. Похований в Архангельському соборі Рязані.

Список використаних джерел

1. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. – Т. I (1542–1721). – СПб.: Синодальная типография, 1868. – 775+CCCCLXXVI стлб.+87+5+IV с.
2. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1: В 45-ти т. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Т. IV (1700-1712). – 890 с. 3. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1: В 45-ти т. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Т. V (1713–1719). – 781 с. 4. Барсов Т. В. Святейший Синод в его прошлом / Т. В. Барсов. . – СПб.: Т-во «Печатня С.П. Яковлева», 1896. – IV+446 с. 5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. / І. Власовський. – К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. – Т. 3. – 390 с. 6. Доброклонский А. Руководство по истории Русской Церкви (Синодальный период 1700–1890) / А. Доброклонский – М.: Университетская типография, 1893. – 441+III с. 7. Знаменский П. В. История русской церкви (учебное руководство) / П.В. Знаменский – М.: Общество любителей церковной истории; Крутицкое Патриаршее подворье, 2000. – 462 с. 8. Карташев А. В. Очерки из истории Русской Церкви: В 2-х т. / А. В. Карташев. – СПб.: Изд-во Библиополис; О. Абышко, 2004. – Т. 2. – 590 с. 9. Кедров Н. И. Духовный Регламент в связи с преобразовательной деятельностью Петра Великого / Н. И. Кедров. – М.: Университетская типография, 1886. – VI+244 с. 10. Местоблюститель патриаршего престола митрополит Рязанский Стефан Яворский и Дмитрий Твертинов (отрывок из жизнеописания Стефана). – М.: Тип. В. Готье, 1862. – 36 с. 11. Попов В. О Святейшем Синоде и об установлении при нем в царствование Петра I (1721–1725) / В. О. Попов – СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1881. – II+93 с. 12. Рункевич С. Г. История Русской Церкви под управлением Святейшего Синода: В 2-х т. / С. Г. Рункевич. – СПб.: Тип. А.П. Лопухина, 1900. – Т. 1: Учреждение и первоначальное устройство Святейшего Правительствующего Синода (1721–1725). – 429+II с. 13. Смолич И. К. История Русской Церкви 1700-1917: В 2-х ч. / И. К. Смолич. – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. – Ч. 1. – 800 с. 14. Соловьев С. История России с древнейших времен: В 29-ти т. / С. Соловьев. – М.: Университетская типография, 1866. – Т. XVI. – 409 с. 15. Терновский Ф. Митрополит Стефан Яворский (библиографический очерк) / Ф. Терновский // Труды Киевской духовной академии. – К.: Тип. Киевопечерской Лавры, 1864. – № 1. – С. 237–290. 16. Терновский Ф. Письма митрополита Стефана Яворского / Ф. Терновский // Труды Киевской духовной академии. – К.: Тип. Киевопечерской Лавры, 1866. – № 4. – С. 539–555. 17. Толстой М. В. Рассказы из истории Русской Церкви / М. В. Толстой . – Изд. 5-ое испр. – М.: Изд. книгопродавца Д.И. Преснова, 1887. – III+594+VIII с.

Yaroslav Chereniuk

METROPOLITAN STEFAN (YAVORSKYI) AND PETER I CHURCH POLITICS

The article researches the figure of Ukrainian metropolitan Stefan (Yavorskyi) the Russian Orthodox Church patriarchal throne locum tenens of ROC and Moskow tsar Peter I church politics before the creation of Holy Synod in 1721. There is described in details the activities of the Metropolitan Stefan intervention against secular authority in church affairs during his locum tenens 1700–1721.

Key words: *locum tenens, metropolitan Stefan (Yavorskyi), Peter I, Senate, church reform.*